

2016 | 1

■ A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA

BÖLCSÉSZETTUDOMÁNYI KUTATÓKÖZPONT TÖRTÉNETTUDOMÁNYI INTÉZETÉNEK ÉRTESETŐJE

■ TARTALOMBÓL

- *ERDŐ PÉTER*
SZENT ERZSÉBET KANONIZÁCIÓS ELJÁRÁSA
ÉS A KORABELI EGYHÁZJOG
- *GULYÁS LÁSZLÓ SZABOLCS*
A MEZŐVÁROSI INGATLANFORGALOM
SZOKÁSJOGA A 14–16. SZÁZADI
ZEMPLÉN MEGYÉBEN ÉS KÖRNYÉKÉN
- *DAVID PAPAJÍK*
V. LÁSZLÓ MAGYAR ÉS CSEH KIRÁLY
HALÁLÁNAK OKA
- *OVIDIU GHITTA*
SIMON TOMÁNYI GÖRÖGKATOLIKUS
LELKÉSZ ÖSSZEÍRÁSA 1773-BÓL
- *GORECZKY TAMÁS*
PÁNSZLÁVIZMUS OROSZORSZÁGBAN
AZ 1880-AS ÉVEKBEN
- *KECSKÉS D. GUSZTÁV*
AZ 1956-OS MENEKÜLTEK SVÁJCI
BEFOGADÁSA

TÖRTÉNELMI SZEMLE

TÖRTÉNELMI SZEMLE

A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA BÖLCSESZETTUDOMÁNYI
KUTATÓKÖZPONT TÖRTÉNETTUDOMÁNYI INTÉZETÉNEK ÉRTESÍTŐJE
LVIII. ÉVFOLYAM, 2016. 1. SZÁM

Szerkesztők

TRINGLI ISTVÁN (felelős szerkesztő)

FÓNAGY ZOLTÁN, OBORNI TERÉZ, PÓTÓ JÁNOS, ZSOLDOS ATTILA (rovatvezetők)
GLÜCK LÁSZLÓ (szerkesztőségi munkatárs)

Szerkesztőbizottság

FODOR PÁL (elnök),

BORHI LÁSZLÓ, ERDŐDY GÁBOR,

GLATZ FERENC, MOLNÁR ANTAL, ORMOS MÁRIA,

OROSZ ISTVÁN, PÁLFFY GÉZA, PÓK ATTILA, SOLYMOSI LÁSZLÓ,

SZAKÁLY SÁNDOR, SZÁSZ ZOLTÁN,

VARGA ZSUZSANNA

A szerkesztőség elektromos postája: tortenelmiszemle@btk.mta.hu

TARTALOMJEGYZÉK

TANULMÁNYOK

Erdő Péter: Szent Erzsébet kanonizációs eljárása és a korabeli egyházjog	1
Gulyás László Szabolcs: A mezővárosi ingatlanforgalom szokásjoga a 14–16. századi Zemplén megyében és környékén	23
Goreczky Tamás: Pánszlávizmus Oroszországban az 1880-as években	
Burián István moszkvai osztrák–magyar főkonzul jelentéseinek tükrében	63
Kecskés D. Gusztáv: Az 1956-os magyar menekültek svájci befogadása	85

MŰHELY

David Papajik: V. László magyar és cseh király halálának oka	115
Ovidiu Ghitta: Egy szabálytalan összeírás tanulságai.	
Simon tományi görögkatolikus lelkész összeírása 1773-ból	127
Pap József: Eger választópolgárai a 19. század közepén	149
Dömötörfi Tibor: A német nemzetiségi és faji politika Magyarországon a II. világháború idején	165

Egy szabálytalan összeírás tanulságai

Simon tományi görögkatolikus lelkész
összeírása 1773-ból*

Szatmár megye levéltára őrzi Tomány (Tămaia) falu lakosságának 1773-as összeírását.¹ A román nyelven, cirill betűkkel kiállított irat lejegyzőjének személyéhez kétség sem férhet, mivel a szerző ragaszkodott önmaga megnevezéséhez: Simon pópa, a helység „parókusa”. Ő az, aki meglehetősen gonddal vetette papírra a helység családfőinek („a ház gazdája”) és feleségüknek („a gazda felesége”) nevét. Ugyancsak ő jegyezte fel a gyermekek („fiúk/férfiak”, „lányok/asszonyok”), az özvegyek, a megkereszteltek, a házasságkötések és a halálózások számát. Tette mindezt egy nyolcvansoros és nyolcoszlopos táblázatban.

Az eljárás nem egyedi. A források tanúsága szerint ugyanis nem ő volt az egyetlen román pap a vármegyében, aki ekkor az általa pásztorolt lelkeket össze-számlálta. Szatmár megye közigazgatási iratai között megtaláljuk a szomszéd falvak papjainak kimutatásait is: Samoilă-ét, „az erdőszádai (Ardusat) unitusok parókusáét”,² (aki a leányegyház, Mezőaranyos [Arieșu de Câmp] helyzetét is bemutatja, ahol a két évvel azelőtt Erdélyből érkezett görögkatolikus pap, Ghirasim tevékenykedett),³ Nicolae-ét, a farkasaszoói (Fărcașa) „unitus görögök” lelkészéét⁴ és Lup szamoscikói (Țicău) papét.⁵ Valószínűleg hasonlóképpen járt el Petru Cionca, az oláhtótfalusi (Sârbi) „görög rítusú unitusok” papja és Nicolae Pop oláhújfalusi (Buzești) „presbiter” is. Utóbbiak saját kezű feljegyzései azonban nem maradtak fenn, adataikat mások, latin nyelvű irat őrizte meg, amelyet a vármegyei tisztségviselők ellenjegyeztek.⁶ Hasonló szerkezetű összeírást őriz a levéltár Erdőszádáról és Mezőaranyosról is.⁷ Megjegyzésre érdemes, hogy – amint ezt az utóbbi két falu lelkésze által készített példányoknak a latin nyelvű változattal való összevetése tanúsítja – a helység parókusa által anyanyelvén összeállított kimutatás

* A tanulmány az MTA BTK Történettudományi Intézetben 2015. február 13-án elhangzott előadás szerkesztett változata.

1 Direcția Județeană Cluj a Arhivelor Naționale (Román Nemzeti Levéltár Kolozs megyei Igazgatósága, Kolozsvár; = RNL–KmIg), Prefectura Județului Satu Mare (Szatmár megye prefektúrája; = Szatmár megye lt.), Acta Publico-Politicorum fasc. 50. nr. 389., 1773, fol. 22r–23v.

2 Uo. fol. 9v–10r.

3 Uo. fol. 10v.

4 Uo. fol. 7r–7v.

5 Uo. fol. 6r–6v.

6 Uo. fol. 5r.

7 Uo. fol. 2r–v, 18r.

többfajta információt tartalmaz. Az azonos rovatokban feltüntetett adatok azonban megegyeznek. Gyanítható tehát, hogy az összeírások készítői nem dolgoztak egymástól teljesen függetlenül.

A kutatónak rendelkezésére áll tehát egy teljesnek tekinthető forráscsoport, mely az egykori Szatmár megyének a Bihar hegység legészakibb tagját alkotó Bükk hegység nyugati pereme és a Szamos alsó völgye közötti részéről szól. Így vagy úgy tehát, de az Erdőszáda mezővárosától délre és keletre fekvő falvak – melyek a Magyar Királyság és Erdély, egyben a Munkácsi és a Fogarasi Görögkatolikus Püspökség közti határ mentén feküdtek – valamennyi görögkatolikus papja részt vett a térség lakosságának összeírásában. Amint azonban a csomóban található többi összeírásból is kiderül, nem csupán az ottaniak végezték el ezt a munkát. Kis számban és töredékesebben hasonló román, latin vagy magyar nyelvű konkripciók maradtak fenn a megye déli részén szétszórta fekvő településekről – Szamosdobról (Doba), Töketerebesről (Terebești), Kegyeről (Chegea) és Királydarócról (Crai-Dorolț) is.⁸ Egyelőre megválaszolhatatlan az a kérdés, hogy miért nem találhatók akárcsak szórványosan is a levéltárban a megye más, románok lakta vidékeire vonatkozó hasonló átfogó kimutatások. Kideríthetetlen, hogy nem is készültek ilyenek, vagy csupán nem maradtak fenn. Egy dolog bizonyos: az említett összeírások közül a tományi és a szamoscikói elkülönül (sajnos, az utóbbi nem maradt ránk teljes terjedelmében). Ezek ugyanis egyediek, nem korlátozódnak csupán száraz, statisztikai adatok közlésére, vagy az összeírás különböző rovatainak számokkal való kitöltésére. A tományi lelkészé azonban mind terjedelem, mind az alkalmazott módszer tekintetében egyértelműen kiemelkedik az összes közül. Csupán ő az, aki nagyvonalúan kereszt- és családneveket jegyez fel, megmentve őket így a feledéstől és ritka lehetőséget biztosítva számunkra arra, hogy valamivel többet tudjunk meg ezekről a faluközösségekről.

Bizonyos, hogy az említett papok a Helytartótanács által kiküldött instrukciók alapján dolgoztak.⁹ Az országnak ugyanis ki kellett elégítenie a bécsi udvar azon újabb keletű igényét, mely az alattvalók számának minél pontosabb megismerésére irányult. Ezek az elvárások annak a stratégiának a részét képezték, amelynek célja – a poroszoktól elszenvedett vereségeket ellensúlyozandó – a birodalom megerősítése és konszolidálása volt.¹⁰ Először Csehország és Ausztria került sorra, ahonnan a kormányzat azt remélte, hogy a Mária Terézia által 1754-ben elrendelt

8 Uo. fol. 11r, 19r–22v.

9 Ennek az intézménynek a Magyar Királyság kormányzásában betöltött szerepéről újabbán ld.: *Jean Bérenger–Károly Kecskeméti*: Országgyűlés és parlamenti élet Magyarországon 1608–1918. Napvilág, Bp., 2008. 158–159.; *Katus László*: A modern Magyarország születése. Magyarország története 1711–1914. Pécsi Történettudományért Kulturális Egyesület, Pécs, 2009. 42–43., 55–56.

10 *Charles W. Ingrao*: The Habsburg Monarchy 1618–1815. Cambridge University Press, Cambridge, 2003. 159–197. Az államnak a háborúskodásokat követő talpraállítására vonatkozó programról ld. a következőt is: *Grete Klingenstein*: Radici del riformismo asburgico. In: *Storia religiosa dell’Austria*. A cura di Ferdinando Citterio–Luciano Vaccaro. Fondazione Ambrosiana Paolo VI, Milano, 1997. 143–149.

összeírással kezdődően háromévente fog a népességmozgásokra vonatkozó információkhoz jutni.¹¹ Ennek gyakorlatba ültetését azonban egy ideig megakadályozta a hétéves háború, így a lakosság periodikus összeírásának terve végül csupán a konfliktus vége felé, a század hetvenes éveiben került ismét napirendre. Az állam az évente, egyre összetettebb kérdőpontoknak megfelelően elvégzendő munkát a helyi közigazgatás apparátusára és az egyházközségek papságára róttta.¹² Úgy vélték, hogy a lakosság világi és egyházi hatóságok által egyidejűleg végzett összeírása sokrétűbb és biztosabb statisztikai adatokat eredményez annál, mint amit csupán az egyik hatóság képes vagy hajlandó lenne szolgáltatni.¹³

A magyarországi vármegyék 1768-tól kezdődően kezdtek megismerkedni az udvarnak a lakosság nyilvántartására vonatkozó új igényeivel és az ezek elkészítéséhez alkalmazott munkamódszerrel. November 21-én Mária Terézia átfogó utasítást küldött a főispánoknak, melyhez hivatalukban tartaniuk kellett magukat.¹⁴ Az utasításhoz kétféle összesítő táblázatot mellékeltek, melyek jelezték, hogy a kormányzat milyen statisztikai adatok szolgáltatását várja el ezektől a tisztviselőktől. Az első alapján az uralkodó és tanácsosai a vármegyék lakosságának szerkezetét kívánták megismerni, helységekre (*possessio vel oppidum*), illetve járásokra (*processus*) lebontva.¹⁵ Elsősorban a „lakhellyel rendelkező közrendűek”-re (*ignobiles domiciliati*) voltak kíváncsiak. Más szóval a nemesi kiváltságok nélküli, de állandó lakhellyel rendelkezőkről volt szó. Az állami nyilvántartásba veendő emberek tömegét tehát egy, a társadalmi és jogi helyzetüket egyaránt jellemző terminussal illették. Ezt követően felekezeti hovatartozás szerint kívánták őket számba venni, a következő sorrendben: katolikusok, akatolikusok (protestánsok), skizmatikusok (ortodoxok), zsidók és törökök (muszlimok). A falvak és mezővárosok lakóinak egyházi „bekebelezésére” vonatkozóan igényeltek részletes adatokat, ezzel is bizonyítva, hogy akkoriban az egyházakat tekintették az alattvalók integrálása és a felettük gyakorolt társadalmi kontroll fő eszközének. Az összeíróknak fel kellett tüntetniük, hogy az illető helységben volt-e anya- vagy leányegyházközség, templom, pap és mindenekelőtt, hogy mely felekezethez tartoztak a hívek. Sokatmondó, hogy a kérdőpontok kidolgozóit nem érdekelték más, a közrendűeket megkülönböztető kritériumok (foglalkozás, társadalmi vagy nyelvi-

11 *Gusztáv Thirring*: Les recensements de la population en Hongrie sous Joseph II (1784–1787). Contribution á la démographie historique hongroise. Journal de la Société Hongroise de Statistique 9. (1931) 2–3. sz. 204.; *Peter G. M. Dickson*: Finance and Government under Maria Theresa 1740–1780. I. Clarendon, Oxford, 1987. 24–25.

12 *Thirring, G.*: i. m. (11. jz.) 204.; *Dickson, P.*: i. m. (11. jz.) 24–29. A jelenségre ld. még: *Aurel Răduțiu–Ladislau Gyémánt*: Repertoriul izvoarelor statistice privind Transilvania 1690–1847. Editura „Univers enciclopedic”, București, 1995. IX.; *Jean Béranger*: La Hongrie des Habsbourg. I. de 1526 à 1790. Presses Universitaires de Rennes, Rennes, 2010. 230.

13 *Éva H. Balázs*: Hungary and the Habsburgs 1765–1800. Central European University Press, Bp., 1997. 18–19.

14 *Katus L.*: i. m. (9. jz.) 60–61. Az iratnak a Károlyi család levéltárában őrzött másolatát használtam. Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára (Budapest; = MNL–OL), P 396 Károlyi család levéltára, 140. d., fol. 510–519.

15 MNL–OL P 396 140. d., fol. 520r.

etnikai különbségek). Minden egyházközség esetében külön kellett feltüntetni a férfiakat és nőket, ezen belül is életkor szerint két csoportra osztva őket: felnőttekre és 15 év alatti fiatalokra. A beosztás kritériumait tehát a felekezet, a nem és a kor képezte.¹⁶ Az állandó lakhellyel rendelkező közemberektől elkülönítve a felmérést végzőknek össze kellett számlálniuk a helység papjának vagy papjainak gyermekeit, következésképpen tehát az unitus és görögkeleti, valamint a protestáns lelkészek jöttek szóba e téren. Az összeírásban feltüntetendő kategóriát képeztek a szolgák (*servi*) és a szolgálólányok (*ancillae*). Végül a kimutatásba belekerült a szegények ellátásával foglalkozó intézményekben (ispotályokban), illetve a helységben található kollégiumokban vagy rendházakban élő férfiak és nők száma is.¹⁷

A magyarországi főispánok figyelmébe ajánlott másik típusú összesítő táblázatból arra következtethetünk, hogy a kormányzat a népességmozgásokat is meg kívánta ismerni.¹⁸ Ez a tartományi kimutatás is „lentről”, a statisztikai műveletek kiindulópontjául szolgáló településekről gyűjtötte az adatokat. Ameddig az előző irat, melyet az adózók és a nincstelenek nyilvántartására dolgoztak ki, az információgyűjtés legfontosabb helyszíneinek a falvakat és mezővárosokat tartotta, ezúttal ezt a szerepet az egyházközségeknek szánták. Valamennyi parókiának felekezeti hovatartozás nélkül az volt a feladata, hogy a szolgáltatott adatokkal hozzájáruljon a lélekszámváltozásban megmutatkozó tendenciák (növekedés, illetve csökkenés) kimutatásához. Az ehhez használt módszer az volt, hogy összeírták a parókia területén egy év alatt történt születések és halálozások számát. Ennek célja azonban nem csupán a számszerű összesítés volt. Mindkét esetben részletekre, árnyalatokra voltak kíváncsiak, az adatok különféle szempontból való rögzítését követelték meg.¹⁹ A táblázat első két részének (melyek az *acrescentia* és *decrecentia* címet viselték) főbb oszlopaiban egymás alatt tüntetik fel ezeket. A harmadik, kevesebb oszlopot és rubrikát tartalmazó részből az derül ki, hogy a hatalom milyen statisztikai adatokat várt el az év közben kötött házasságokkal kapcsolatban. Az irat utolsó oszlopa az említett részek adatainak összefoglalásaként feltünteti a növekedést (ezúttal csupán a „születések” és „a lakóhely vagy állás miatt a helységben letelepedett idegenek” rovatok révén), a csökkenéseket (a halálozások vagy „az egyházközségből elköltözöttek” rovatokkal) és a „megkötött” házasságok összességét.

A két táblázat összeállítóinak nyilvánvaló célja az volt, hogy minél jobban számszerűsítve ábrázolják a vármegye társadalmának egészét, szándékosan nem foglalkozva annak kiváltságos rétegével. Az összeírások által számba vettek, amint már említettük, lényegében a falvak és mezővárosok kiváltságok nélküli lakosai voltak. Elsősorban a felekezeti, nemi és korosztály szerinti megoszlás érdekelte a

16 A magyarországi népesség szerkezetét tükröző összesítő táblázat rovataira vonatkozóan ld. még: *Gusztáv Thirring*: Contributions aux questions de source et de méthode de la statistique historique hongroise. Journal de la Société Hongroise de Statistique 12. (1934) 1–2. sz. 26.

17 MNL–OL P 396 140. d., fol. 520r.

18 Uo. fol. 520v.

19 A korszak népességdinamikájára vonatkozó összesítő táblázatok szerkezetének átfogó bemutatása: *Thirring, G.*: Contributions i. m. (16. jz.) 27.

megrendelőket. Az űrlapok futó átnézéséből is kiviláglik, hogy egy olyan, specifikusnak tekinthető érdeklődésről van szó, amely egy fiskális és katonai prioritású, egyben a konfesszionalizációs korszakában járó államra jellemző.

Hogy jobban megérthessük e nagy statisztikai terv hatását, figyelembe kell vennünk összefüggését a Magyarországot célzó erősödő reformtörekvésekkel. Az 1764–1765-ös országgyűlés nehezen egyezett bele az éves adó növelésébe és elhatalasította az uralkodó azon javaslatának tárgyalását, amelynek értelmében a nemesiség hadi kötelezettségeit pénzbeli hozzájárulás váltotta volna fel. Ezt követően Mária Terézia lemondott a diéta összehívásáról, üresedésben hagyta a nádori méltóságot és a továbbiakban az udvar és a bécsi udvari kancellária akarata érvényesült a kormányzásban.²⁰ A politikai irányváltás következtében a falusi adófizetők problémái kerültek a kormányzat figyelmének középpontjába, mint teherviselő és katonai szolgálatot ellátó réteg, mely létfontosságú volt egy kimerült ország számára. A rájuk vonatkozó intézkedések közül említésre méltók azok, amelyek a központi hatalomnak ahhoz a törekvésehez tartoznak, mely a lakosság egyenletesebb területi elosztására (a gyéren lakott vidékek betelepítésével), valamint gazdasági és társadalmi védelmére (az 1767-es úrbérrendezéssel) irányult.²¹ A telepítési politikához²² szükséges volt, hogy jól ismerjék az ország adófizetőinek létszámát és térbeli elhelyezkedésüket. E politika összehangolására a monarchia szintjén 1766-ban, Bécsben külön bizottságot hoztak létre (Impopulationskommission).²³

Az összeírás tervét azonban más kontextusba is helyezhetjük. Amikor nyilvánossá vált, egyértelműen a magyarországi vármegyei intézményrendszer reformjával hozták összefüggésbe. Az intézkedés főbb célkitűzései már 1768-ban, a főispánnak küldött instrukcióból kiderültek (ezekhez mellékeltek a már említett táblázatokat). Az utasítás is rámutat a központi hatalomnak az adófizető lakosság (*plebs contribuens*) helyzete iránti érdeklődésére. A hangsúlyt ezúttal a kormányzás helyi szinten történő racionalizálására tették.²⁴ A vármegyék megfelelő belső igazgatása egységes, mindenhol érvényes működési szabályokat jelent, amelyek az intézmények összehangolt működését biztosítják, rendet teremtenek, megszüntetik a főképpen az alsóbb néprétegeket érintető visszaéléseket és igazságtalanságokat – szögezik le a bevezetésben.²⁵ Az uralkodó szerint a reformokra azért volt

20 Robert J. W. Evans: Maria Theresa and Hungary. In: *Uő: Austria, Hungary and the Habsburgs. Essays on Central Europe*, c. 1683–1867. Oxford University Press, Oxford, 2006. 17., 21.; *Bérenger, J.*: i. m. (12. jz.) 225–227.; *Katus L.*: i. m. (9. jz.) 61–62.

21 Evans, R.: Maria Theresa and Hungary i. m. (20. jz.) 21.; *H. Balázs, É.*: i. m. (13. jz.) 18–19.; *Franz A. J. Szabo*: Kaunitz and Enlightened Absolutism 1753–1780. Cambridge University Press, Cambridge, 1994. 315–340.; Millenniumi magyar történet. Magyarország története a honfoglalástól napjainkig. Osiris, Bp., 2001. 307–309.; *Benda Gyula*: Társadalomtörténeti tanulmányok. Osiris, Bp., 2006. 203–209.; *Katus L.*: i. m. (9. jz.) 65–76.

22 A populacionista elméletnek a bécsi döntéshozókra, kiváltképpen Kaunitzra és a magyar rendek egyes, reformokat sürgető képviselőire gyakorolt hatásáról ld. *Szabo, F.*: i. m. (21. jz.) 337–340.

23 Uo. 339.

24 *Katus L.*: i. m. (9. jz.) 60. 1765-öt követően Mária Teréziának a parasztság helyzetére irányuló fokozott érdeklődéséről ld. *Ingrao, Ch.*: i. m. (10. jz.) 181–182., 185–188.

25 MNL–OL P 396 140. d., fol. 510.

szükség, mivel a közigazgatás számtalan rossz példával szolgált, hiányzott belőle az egységes szabályozás, néha a törvényekkel is szembeszegült, s ekképpen hatékonysága is kérdéses volt.

A terjedelmes királyi rendelet cikkelyei közül témánk szempontjából az első a fontos. Már az elején leszögezi: ahhoz hogy bármilyen munkálatot siker koronázzon, mindenekelőtt Istenhez, mindenek teremtetőjéhez és urához kell folyamodni; ez pedig egyértelműen világossá teszi, milyen szemszögből tekintettek az egész folyamatra. Következésképpen a főispánoknak az volt az elsődleges feladatuk, hogy vármegyéjükben az emberek áhítatosan tiszteljék a fennvalót. Kötelességük volt szigorúan fellépni mindenki ellen, aki ezt nem tette meg, legfőképpen az Istent, Szűz Máriát és a szenteket káromlókkal szemben, a törvényeknek megfelelően büntetve őket.²⁶ E súlyos szidalomfajták egyszerű felsorolása is nem titkolt katolikus nézőpontról árulkodott. Ez egyáltalán nem meglepő, ha figyelembe vesszük a Habsburg-ház magyarországi valláspolitikájának általános, egyértelműen a római katolikus egyháznak kedvező irányvonalát.²⁷ Elődeihez hasonlóan Mária Teréziának is meggyőződése volt, hogy hatalma Istentől származik, következésképpen kötelessége védelmezni annak az egyháznak az értékeit, amelyik őt felkenté.²⁸ Máskülönb a hatalom újból hangsúlyozott vallási elkötelezettsége nem zárhatta a levél címzettjeit: a főispánok többsége katolikus arisztokrata volt.²⁹

A „hit ortodoxiájának” ébren tartása céljából a főispánoktól azt kérték, hogy vigyázzanak arra, hogy minden faluban legyen „pedagogus”, iskolamester (*ludi magister*).³⁰ Utóbbiak küldetése – ahogyan azt a szöveg hangsúlyozza – nem csupán az írás, olvasás, aritmetika, hanem a katekizmus megtanítása is volt. Az elvárás szerint ilyen tanítók keze alól jó keresztényeknek kellett kikerülniük, akik a betűk és a számok világában egyaránt járatosak voltak. Ez tehát a felvilágosult abszolutista állam által óhajtott ideális alattvaló portréja. Az új irányvonal meghatározását döntő módon befolyásolta a porosz oktatáspolitikai, valamint azoknak az udvari tanácsosoknak és katolikus egyháziaknak az ajánlásai, akik az írott szóra és az elemi iskolai képzésre alapozva egy új típusú népi vallásos kultúra kialakítására törekedtek.³¹ Az átfogó egyházközségi iskolahálózat kialakításában érdekelt királynő az alkalmat kihasználva elrendelte a magyarországi vármegyék vezetőinek, hogy készítsenek pontos kimutatást a tanítókról. Ezekből ki kellett derülnie, hogy

26 Uo. fol. 510r–v. Az elvárás említése: *Marczali Henrik*: Mária Terézia 1717–1780. Magyar Történelmi Társulat, Bp., 1891. (Magyar Történelmi Életrajzok) 290.

27 *Marczali H.*: i. m. (26. jz.) 290–291.; *Katus L.*: i. m. (9. jz.) 95–100.; *Bérenger, J.*: i. m. (12. jz.) 249–255.

28 *Evans, R.*: Austria, Hungary and the Habsburgs i. m. (20. jz.) 23.

29 Arra vonatkozóan, hogy Magyarország kormányzati rendszere a Habsburg-háznak az ottani katolikus főpapsághoz és főurakhoz fűződő kapcsolatára alapult ld.: *Robert J. W. Evans*: Felix Austria. In: *Uő*: Austria, Hungary and the Habsburgs i. m. (20. jz.) 23. A korszak főispánjairól: *Andreas Lehotzky*: Stemmatographia nobilium familiarum regni Hungariae. Praemissa est series chronologica quatuor statum et ordinum e diplomatibus eruta. Weber, Posonii, 1796. 108–165.

30 Ebben a vonatkozásban ld. még: *Katus L.*: i. m. (9. jz.) 60.

31 *James Van Horn Melton*: From Image to Word: Cultural Reform and the Rise of Literate Culture in Eighteenth-Century Austria. *The Journal of Modern History* 58. (1986) 1. sz. 95–124.

mely helység(ek)ben és mióta oktattak, milyen felekezethez tartoztak és mi biztosította megélhetésüket.³² Az eredményt a Helytartótanácsához kellett benyújtani, hogy onnan aztán Bécsbe továbbítsák.

Megfigyelhető, hogy ezúttal a szövegen nem sejlik át a dinasztianak a vallási kérdésekben tanúsított pártossága. A nagy tanügyi tervezet bevallott célja az oktatás és a keresztény értékek terjesztése volt valamennyi létező felekezet közösségeiben. Elmondható, hogy ez az egyformán távolságtartó és átfogó megközelítési mód előre vetíti egyrészt a néhány évvel későbbben életbe léptetett reformokat, melyek a *Ratio educationis*ban öltöttek testet (igaz ugyan, hogy egy katolikus iskolarendszer érvényre juttatásának szándékával, mely azonban a többi magyarországi felekezetre is kihatott),³³ másrészt a jozefinista toleranciát. A főispánoknak címzett instrukciók kiadásakor azonban csak az volt nyilvánvaló, hogy a katekizáció segítségével meg akarják erősíteni a királyság keresztényeit, akiket nagy veszélyek fenyegettek. Az uralkodó meg is nevezi ezeket: az abban az évszázadban szárnyra kapó veszedelmes szektákról, az ateistákról, az indifferensekről van szó, de a vallási téren megnyilvánuló különféle lázítókat és újítókat is idesorolja.³⁴

A magyarországi vármegyei közigazgatás megreformálására kidolgozott tervezet első cikkelye előírja a falvak és mezővárosok lakosságának összeírását is. Mivel a kormányzat által kért információkra vonatkozó részleteket a két mellékelt táblázat tartalmazta, a rendelet csupán a munkamódszerre vonatkozóan fedte fel a részleteket. Még pontosabban, a megfelelő részből kiderül, hogy kiknek a kötelessége az egész eljárás lebonyolítása.³⁵ Egyrészt a vármegye járásainak főszolgabíróira és alszolgabíróira, valamint az esküdt ülnökökre számítottak. A főispán megbízása alapján ők felügyelték a két táblázat kitöltéséhez szükséges adatok összegyűjtését, feltételezhetően elsősorban a helységekbeli állapotokat tükröző elsőt. A jelentéseket az év végéig kellett felküldeni a vármegye főtisztviselőjéhez, hogy összegezhesse az eredményeket. Másrészt a királyságbeli egyházkerületek főpásztorainak utasítására, ahogyan azt már korábban Csehországban és Ausztriában is elvárták, az egyházközségek lelkészeinek is részt kellett venniük a munkában. Az ő bevonásuk magától értetődőnek tekinthető, hiszen az összeírás célja éppen a magyarországi nem nemes lakosság felekezeti megoszlásának, valamint az egyes felekezetek demográfiai dinamikájának megismerése volt. Ki más, mint e katolikus, református és görögkeleti közösségek lelkipásztorai adhattak volna megfelelő válaszokat arra vonatkozóan, hogy egy év alatt hány keresztelő, házasság vagy temetés volt az illető egyházközségben? A kormányzat azt remélte,

32 MNL–OL P 396 140. d., fol. 510v–511r.

33 *Robert J. W. Evans: The politics of language and the languages of politics: Latin and the vernaculars in eighteenth-century Hungary.* In: *Cultures of Power in Europe during the Long Eighteenth Century.* Ed. Hamish Scott–Brendan Simms. Cambridge University Press, Cambridge, 2007. 208.

34 A kérdéskörre vonatkozóan ld. *Marczali H.: i. m.* (26. jz.) 290.; *Magyarország története 1526–1790. A késői feudalizmus korszaka.* Szerk. H. Balázs Éva–Makkai László. Tankönyvkiadó, Bp., 1962. 521.

35 MNL–OL P 396 140. d., fol. 150v.

hogy a papoktól hozzájut a remélt információkhoz, feltételezve, hogy naprakész anyakönyvek állnak a rendelkezésükre. Az már más kérdés, hogy a lelkészek milyen buzgalommal jártak el ebben a megbízatásban.

Mária Terézia tehát az összeírás kivitelezésében a világi és egyházi hatóságok együttműködését rendelte el. Az uralkodó leirata csupán ennyire szorítkozott, tisztázatlanul hagyva az együttműködés konkrét módozatait. Az összeírás munkálatait 1768 novemberében kezdték el, és egy év múlva már várták az eredményeket. Rá kellett azonban jönniük, hogy egy ilyen kimutatás elkészítése Magyarországon sem könnyű feladat. Megvalósításához egyértelműen szükség volt egy olyan, jól működő bürokratikus szervezetre, amelyet a királyság közigazgatásában tervezett reformok kapcsán leírtak. Csakis egy ilyen intézmény lett volna képes az információkat begyűjteni a megszámlálhatatlanul sok, szétszórt településről, majd azokat feldolgozni és továbbítani a központi kormányzat felé. Ahhoz, hogy a rendszer így működhessen, a vármegyék („nemesi köztársaságok”) gyakran kiterjedt klienshálózattal rendelkező főispánjainak a támogatására volt szükség.³⁶ Még minden igen nagy mértékben függött attól, hogy ők támogatják-e a változásokat, részt vesznek-e ezek megvalósításában, például egy új, hatékonyabb információs rendszer kiépítésében. Az ellenállás az újjal és azokkal az etatista alapú kezdeményezésekkel szemben, melyek a hagyományokkal ellentétesek voltak és a felvilágosult reformtörekvéseket támogatták, elég nagyra bizonyult. A több vármegye esetében megmutatózó lassúság³⁷ (amely gyakran a parancsral való dacolásig, teljes szembeszegülésig terjedt) jellemző arra a tehetetlenségre, amely még ekkor is terhelte Magyarországon a központ–vidék, illetve az udvar–vidéki nemesség viszonyát. A következő években a vármegyei közigazgatásnak a hagyományos gyakorlatból való kimozdítása és fokozatos bekapcsolása a kormányzat által kért legkülönbözőbb összeírások elkészítésébe annak a nehézkes folyamatnak egy fontos szakaszát alkotja, amely a hatalom központosítására, a kiváltságos területek és rétegek alávetésére, egy új államrendbe való beillesztésére irányult.³⁸

A királyságnak az általános statisztikai tervezet³⁹ megvalósításában elkötelezett vezetése nem sokkal később egy újabb felszólítást küldött Magyarországra vármegyéihez. 1770. szeptember 17-én a Helytartótanács közvetítésével elrendel-

36 A Szatmár vármegyében is fellelhető ilyen patrónus–kliens kapcsolatokról ld.: *András Vári–Judith Pál–Stefan Brakensiek*: Herrschaft an der Grenze. Mikrogeschichte der Macht im östlichen Ungarn im 18. Jahrhundert. Böhlau, Köln–Weimar–Wien, 2014. 96–361.

37 *Dickson, P.*: i. m. (11. jz.) 29.

38 A közigazgatás modernizálására vonatkozó felvilágosult abszolutista programra ld.: *Avram Andea*: Administrație și modernizare. In: *Uő*: Iluminism și modernizare în societatea românească. Editura Inter Tonic, Cluj-Napoca, 1996. 63–89. A bécsi udvarnak a reformok támogatása érdekében a magyar megyei nemesség fokozatos megnyerésére tett lépéseire vonatkozóan ld. *H. Balázs, É.*: i. m. (13. jz.) 110–122.

39 1769-ben például, egy évvel a Magyarország számára kibocsátott parancsot követően egy Mária Terézia által kiadott rendelet bevezette az évenkénti lakosság-összeírás szabályát Milánó és Mantova hercegségeiben: *Dickson, P.*: i. m. (11. jz.) 30. Az 1770. március 10-i pátens értelmében a Habsburg örökös tartományok polgári és katonai hatóságaitól a népesség újabb összeírását (*conscriptio animarum*) kérték. *Thirring, G.*: Les recensements i. m. (11. jz.) 204.

ték, hogy a következő év végéig a megkapott táblázatnak megfelelően küldjék el a „de impopulatione capiendae informationis”-t.⁴⁰ Közel egy év múlva, 1771. augusztus 29-én figyelmeztették a vármegyéket, hogy ne feledkezzenek meg sem kötelességükről, sem pedig az eredmény felterjesztésének december végi határidejéről. A szövegből világosan kiderül, hogy a lakosság „lélekszámának csökkenésére és növekedésére” vonatkozó adatokat várták.⁴¹ Tehát az 1768-as instrukcióhoz mellékelte második táblázatról volt szó, melyet a helyi papságnak kellett volna összeállítania. Igen tanulságos abból a szempontból, hogy a kormányzat rendeletei milyen sebességgel jutottak el a törvényhatóságokhoz és azok milyen hamar vettek róluk tudomást, hogy az említett leiratot Szatmár vármegye közgyűlése abban a hónapban tárgyalta, amelyikben az összeírás beadásának határideje éppen lejárt.⁴²

Ha a második kimutatás ügyében az események nem is igen mozdultak ki a holtpontról, egy másikban viszont nem kellett sokáig várni az eredményekre. Az uralkodó 1768-as, az iskolamesterek összeírására vonatkozó rendeletét a Szatmár megyei hatóságok már két évvel később teljesítették. Ez azt bizonyítja, hogy a Károlyi Antal⁴³ által vezetett vármegyében végül rátaláltak a végrehajtáshoz a megfelelő emberekre és időt is szakítottak rá, még ha nem is a Mária Terézia által megkívánt ütemben dolgoztak. Tény, hogy a tanítók összeírása nem volt annyira megterhelő feladat, mint az adott terület lakosság-összetételére és lélekszámváltozására vonatkozó statisztika összeállítása. Az iskolamesterek esetében, hűségesen betartva az előírásokat, az elkészült jelentésekben feltüntették azon falvak nevét, ahol az illető oktatott, felekezeti hovatartozását, hogy milyen tantárgyakat volt képes tanítani (olvasás, írás, számtan vagy hittan), illetve pénzbeli járandóságukat. Szatmár vármegye mind a négy járásában (Nyírség, Nagybánya, Szamosköz, Krasznaköz) állítottak ki ilyen iratokat.⁴⁴

Tományban, a minket érdeklő helységben, mely a felsorolt járások közül a legutolsóba tartozott, csupán egy Miron Pop nevű, „görög rítusú” iskolamestert tüntettek fel.⁴⁵ Három éve tanítószkodott ott. Sajnos azt nem tudjuk, hogy mely tantárgyakra okította a gyerekeket, mert az ennek feltüntetésére szánt rovatba az összeírók mást jegyeztek be: nem birtokolt művelhető földeket. A szomszédos falvakban a következő kollégái tevékenykedtek: Ioan Budai (Erdőszáda), Simeon Pop (Mezőaranyos), Ladislau Silaghi (Oláhtótfalu), Mastyin/Maxim? Floca (Oláh-újfalú), Gabriel Pop (Czikó), Moise Boițan (Farkasaszó). Összesen hatvanöt név

40 RNL–KmIlg Szatmár megye lt., Acta Publico-Politicorum fasc. 50. nr. 19., 1773.

41 RNL–KmIlg Szatmár megye lt., Acta Publico-Politicorum fasc. 48. nr. 470., 1771. Conscriptio de- et accrescentiae animarum.

42 Uo.

43 Rá vonatkozóan újabban ld.: *Vári, A.–Pál, J.–Brakensiek, S.*: i. m. (36. jz.) 86–92.

44 RNL–KmIlg Szatmár megye lt., Acta Publico-Politicorum fasc. 47. nr. 419.

45 Uo. Ludimagistorum conscriptio in processu Krasznaköz. Az összeírásra és az iskolamester nevére először Ioan M. Bota hívta fel a figyelmet: *Ioan M. Bota: Învățămîntul românesc din Țara Oașului. Revista de pedagogie* 5. (1978) 53–64. Említi még: *Doru Radosav: Carte și societate în nord-vestul Transilvaniei (sec. XVII–XIX). Fundația Culturală Cele Trei Crișuri, Oradea, 1995. 51–52.*

szerepel a járás (melyet nyugaton a Kraszna, keleten és északon a Szamos vize, délen Erdély határolt) tanítómestereit összeíró táblázatban. Azt is tudjuk, hogy kik vállalták aláírásukkal a felelősséget az 1770 decemberében Csengeren tartott vármegyei közgyűlésnek bemutatott iratért: Fogarasy Antal alszolgabíró, Bíró Antal esküdt ülnök, Olvasztó Miklós és Kincsoló János biztosok, azaz mind a négyen vármegyei tisztségviselők. Tevékenységük bizonyította, hogy a vármegye élén álló főrend a királynő előírásainak megfelelően munkába állította néhány beosztottját. Munkájukat bizonyára jelentősen megnehezítette, hogy 1770 nyarán a vármegyét, azon belül is több, a krasznaközi járásban folyók közelében fekvő falut is az árvíz sújtotta.⁴⁶

Arról nincsen tudomásunk, hogy a szatmáriaknak sikerült-e adatokat összegyűjteniük a népességszám-változásokra vonatkozó nagy összeíráshoz. Annyi azonban bizonyos, hogy nem tudták betartani a jelentések beadásának a Helytartótanács által kitűzött határidejét, ez 1771 végéig csupán a vármegyék felének sikerült.⁴⁷ Elindítása után három évvel a tervezet ismét kudarcot vallott. A sikertelenség nem kedvetlenítette el a Helytartótanácsot. A következő öt hónapban nem ösztökölte többé a vármegyéket, hogy folytassák a befejezetlen összeírásokat. Egy újabb, az ország helységeinek összeírására irányuló terv kötötte le a hatóság figyelmét. A vármegyéknek az utasítást 1772. március 6-án küldték ki.⁴⁸ Ezáltal a szatmáriak gyorsan intézkedtek. A négy járás tisztségviselői ismét eleget tettek kötelességüknek. A vármegye levéltárában máig megőrzött jelentéseiket június közepén, az Erdődön tartott vármegyei közgyűlés alkalmával nyújtották be.⁴⁹ Ha figyelembe vesszük a kérdőív szerkezetét, igazán nem meglepő az a gyorsaság, amivel a felszólításra reagáltak. Valamennyi település esetében csupán öt információt kellett összeírniuk: nevét, besorolását (falú vagy mezőváros), a lelkész és a tanító felekezetét, és az ott használt uralkodó nyelvet. Egy valamennyire is szervezett és jó szándékú adminisztráció viszonylag könnyen tudott eredményt felmutatni. Kiváltképpen, ha támogatásra számíthattak a papság részéről is.

Máskülönben az első négy pont már szerepelt a vármegyei hatóságoknak küldött korábbi kérdőpontok között. Már foglalkoztak ezekkel a kérdésekkel, főként akkor, amikor a tanítómesterek helységenkénti összeírását készítették el. Újdonság csupán az ötödik kérdés: a nyelv volt. Ez általában nem szerepelt az összeírások szempontjai között, most azonban megjelent, jelezve a felvilágosodás eszmerendszerében gyökerező irányt. Feltűnése azt bizonyította, hogy az ország vezetői a társadalmi valóság egy másik oldalát is mélyebben meg akarták ismerni. A felekezeti viszonyok feltérképezésére irányuló, jelen esetben is nyilvánvaló igyekezetet tehát minden magyarországi település esetében követte a nyelvi hovatartozás feltárására vonatkozó célkitűzés. A hatalom tehát érdeklődést muta-

46 MNL–OL P 396 140. d., fol. 556r.

47 *Dickson, P.*: i. m. (11. jz.) 29.

48 *Lexicon locorum Regni Hungariae populosorum anno 1773 officiose confectum*. Bp., 1920. III. A vizsgálatot 1773 szeptemberében zárták le, amikor is a jelentést véglegesítették.

49 RNL–Kmlg Szatmár megye lt., Acta Publico-Politicorum fasc. 49. nr. 432., 1772.

tott az alattvalók által használt nyelvek iránt is, és ezért vezette be a népesség-összeírásokba a régebben szokásos felekezeti mellett a nyelvi hovatarozásra vonatkozó kérdést.

A krasznaközi járásról Geöcz Ferenc szolgabíró által készített jelentés megalapította, hogy Tományban románul beszéltek. Egyetlen, „görög rítusú unitus” párokusa volt. Mellette szolgált az általunk már ismert ugyanolyan vallású kántortanító.⁵⁰ Egy mind felekezetében, mind nyelvében egységes településről van tehát szó. Román („valah”) nevét is feljegyezték: Tomái (magyar helyesírással és az *ă* hangot visszaadni nem tudó akkori latin betűs ábécé korlátaival). Az volt ugyanis az elvárás, hogy egy helység valamennyi használatban lévő elnevezését lelkiismeretesen vezessék be az iratba.⁵¹ Ezzel a központi hatalom újabb tanúbizonyságát adta a helyi valóság és identitástudat iránti érzékenységének. Érdeemes azt is megjegyeznünk, hogy mit tartalmaz az irat a szomszéd falvakra vonatkozóan. Mezőaranyos (Arieșu de Câmp, Arjés-nek írva), Oláhújfalú (Buzești, Buczistynek írva), Oláhtótfalu (Sârbi, Szirp-nek írva), Farkasaszó és Erdőszáda (ez utóbbi kettő csupán hivatalos magyar nevén szerepel)⁵² lakossága is hasonló jellemzőkkel rendelkezik: görögkatolikusok és románul beszélnek.

Körülbelül akkor, amikor a szolgabírák Szatmár vármegye négy járásában befejezték a helységek összeírását, a Helytartótanács ismét tudatta, hogy Magyarország népességének összeírására vonatkozó tervét nem adta fel. A részleteket az 1772. június 1-jén kiküldött rendeletben közölték.⁵³ Ebből kiderül, hogy a több megye által elkészített és az elmúlt év során a Helytartótanácsához eljuttatott statisztikai leírások jelentősen különböztek egymástól. Lényegében azt a hibát követték el, hogy nem vették figyelembe a modellként küldött összesítő táblázat rovatbeosztását. Ebből következett szerkezeti egységességük hiánya. Azért, hogy ez a hiba ne ismétlődhessen meg, a mintaként küldött űrlapok szigorú alkalmazását írták elő. A leirathoz két, az 1768-ban a főispánokhoz eljuttatottakkal azonos táblázatot is mellékeltek. Lényegében ez azt jelentette, hogy visszatértek az eredeti elképzeléshez, miszerint vizsgálni kívánták mind a lakosság szerkezetét, mind a népesség dinamikáját. Ezúttal azonban világosabbak voltak a feladatok megosztására vonatkozó útmutatások. A lélekszám szerinti összeírásért a vármegyei tisztikar volt a felelős. Az ő feladatuk volt a konskripció szabvány-űrlapjának a sokszorosítása, majd a különböző helységekből beérkezett adatok gondos feljegyzése. Hasonlóképpen világossá tette az instrukció, hogy a másik statisztikai kimutatást, mely az egyes egyházközsegekben egy év alatt megkötött házasságok számának alakulását, növekedését, illetve csökkenését volt hivatott felmérni, a helyi papságnak kellett összeállítania az egyházi anyakönyvekből származó adatok alapján. Miután az egyháziak ezt elkészítették, a vármegyei

50 Uo. (processus Krasznaköz); *Lexicon locorum Regni Hungariae* i. m. (48. jz.) 232.

51 Az összeírók számára a különböző változatok feltüntetésére felajánlott négy lehetőség a latin, magyar, német és román nyelv volt.

52 RNL–KmIg Szatmár megye lt., *Acta Publico-Politicorum* fasc. 49. nr. 432., 1772 (processus Krasznaköz).

53 Uo. fasc. 50. nr. 19., 1773.

tisztviselőknek kellett megküldeniük, hogy azok aztán összesíthessék, véglegesíthessék az adott helység lakosságára vonatkozó összeírást. A világi közigazgatásra hárult a folyamat vármegyei szinten zajló utolsó felvonása, ami a helyi jelentések összesítését és az eredmények első feldolgozását jelentette. Mindkét kimutatás eredményének el kellett jutnia a Helytartótanácsához, még az összeírás elvégzését követő év kezdetén.

Az 1772 júniusában kelt leirathoz csatoltak egy kilenc pontból álló „rövid instrukciót”.⁵⁴ A hatóságok figyelmét elsősorban az első táblázattípusra irányítva, olyan pontosításokat tartalmazott, amelyek az irat megfelelő kitöltését segítették elő, főképpen azokra az esetlegesen nem egyértelmű esetekre vonatkozóan, amelyek a lakonikus megfogalmazásokból következtek. Leszögezték például, hogy a katolikusok közé számítandók az unitusok is, vagy hogy az akatolikus rovatba az ágostai (lutheránus) és a helvét (kávinista) hitvallásúakat kell beírni. Egy másik pontosítás lehetővé tette, hogy kilépve a statisztikai kötöttségek szorításából jobban megragad hassák az összeírandók világának nem számszerűsíthető jellemzőit. Az ajánlás vízszintes rovatoknak a táblázatba történő bevezetése volt. Így lehetővé vált a „plebejus lakosok” név szerinti feltüntetése, valamennyiük felekezetének, nevének, családban elfoglalt helyének (apa, anya, fiú, lány) és társadalmi helyzetének (*coloni, inquilini, subinquinini, libertini aut alterius cujuscunq̄ue conditionis*) feljegyzése. Ez utóbbi tanúsítja a kormányzatnak a parasztság jogi státusa szerinti rétegződése iránti figyelmét. Mindez a népesség szerkezetének mélyebb, alaposabb megismerésére irányuló érdeklődésből következett. Ez az óhaj, mondhatnánk, az 1768-as terv kidolgozóit nem hevíttette.

Az összeírás megkezdésére vonatkozó új rendeletet is viszonylag nagy késéssel tették közzé Szatmár megyében. Csupán hét hónappal kibocsátása után, a vármegye 1773-as februári közgyűlésének jegyzőkönyvében bukkan fel.⁵⁵ A jegyzőkönyvben található rövid említésből kiderül, hogy közölték a lényegét. Feljegyezték az elvégzendő vizsgálat típusát is („*generalem animarum in toto hoc comitatu reperibilium conscriptionem*”), és azt is hangsúlyozták, hogy az év végéig el kell készülnie. A munkát tehát elkezdheték, hiszen közeli volt a határidő. Arra vonatkozóan, hogy miként szervezték meg és mennyire gyorsan láttak munkához a helyiek, sajnos nincsenek információink. Amennyiben valamelyest betartották az előírásokat, nemsokára a papságnak is tudomására juthatott, hogy milyen szerepet szántak nekik. Rájuk hárult a munka nagy része, ahogyan az összeírást már korábban elvégző magyarországi törvényhatóságok példája is mutatta.⁵⁶

Nem tudjuk, hogy a Szatmár vármegyei román települések lelkipásztorait saját egyházi feljebbvalóik mozgósították-e. A királyi előírások arra utalnak, hogy az egyházkerületek püspökeinek kellett tájékoztatniuk beosztottjaikat és kérniük őket, hogy működjenek együtt a világi közigazgatással, adatokat szolgáltatva számukra az anyakönyvekből. Nincsen arról tudomásunk, hogy az említett papok feljebb-

54 Uo. *Brevis instructio de qualiter per comitatus adpromptanda animarum conscriptione.*

55 MNL–OL P 396 140. d., fol. 707r–v.

56 *Dickson, P.*: i. m. (11. jz.) 29.

valója, Bacsinszki András küldött volna ilyen értelmű utasítást a helyi espereshez, Demetriu Ivaşcuhoz.⁵⁷ Ő akkor még csak kinevezett munkácsi görögkatolikus püspök volt, de még nem szentelték fel. Erre júniusban került sor Bécsben, a Habsburgmonarchiabeli görögkatolikus egyházfők zsinatán.⁵⁸ A körülményeket ismerve az sem kizárt, hogy egyáltalán nem keresték meg. Arra sincsen adatunk, hogy az ottani esperesek ösztönözték és felügyelték volna a munkálatok lefolyását a fennhatóságuk alá tartozó területeken. Így csupán feltételezésként fogalmazható meg, hogy az Erdőszáda környéki papok testületi részvétele a konskripció lebonyolításában (mely páratlan a vármegye más, románok lakta területein) vicearchidiakónusuk ügybuzgalmának és szervezőtehetségének tulajdonítható. Ezek az ismeretlen tényezők lehetetlenné teszik, hogy felmérhessük, mennyiben járult hozzá a görögkatolikus főpapság az egyházmegyéjében zajló eljáráshoz, mennyiben befolyásolhatta az összeírás menetét, lehetett-e része abban, hogy az előírások eljussanak az egyházkerület legeldugottabb zugaiba is.

A vármegyei közigazgatással azonban az unitus lelkészek biztosan együttműködtek. Erre a legfőbb bizonyítékot maguk az akkor keletkezett kimutatások jelentik. Az Erdőszáda, Mezőaranyos, Farkasaszó és Tomány lakosságáról cirill betűkkel kiállított iratokból kiderül, hogy a papok ismerték annak az úrlapnak a tartalmát, amelyet kizárólag a megyei főtisztvisélgviselők kaptak kézhez. Csak tőlük juthatott el hozzájuk, feltehetően egy rövidített, könnyebben kezelhető, a térség sajátosságaihoz igazított változatban. Különösen a fentebb említett első három falura vonatkozó összeírások szerkezete alapján feltételezhetjük, hogy megyei szinten, az összeírást végző lelkészek számára készítettek egy egyszerűsített kérdőívet, melyben a két különböző központi táblázattípus rovatait vonták össze. Az is elképzelhető, hogy az iratot lefordították románra, hiszen már bevett gyakorlat volt a nyelv használata a közigazgatásban, kiváltképpen egyes királyi rendeletek közlésénél.⁵⁹ Ilyen nyelvű kommunikáció nemcsak fentről lefelé, hanem a fordított irányban is folyt. Ezt tanúsítják éppen azok az összeírások, amelyeket egyes román papok anyanyelvükön állítottak ki, így téve eleget a kormányzat elvárásainak.

Köztük volt, amint arról már szó esett, Simon tományi lelkész is. Neve egyelőre csak ebből az iratból ismert számunkra. Nem tudjuk sem azt, hogy mikor állt szolgálatba ott, sem azt, hogy szolgálata mikor zárult le.⁶⁰ Éppen akkor állt a kö-

57 Ő akkor szatmári főesperes volt, ugyanakkor egyike volt a Munkácsi Egyházmegye héttagú konzisztóriumának. MNL–OL Helytartótanácsi Levéltár, C 38 Acta cassae parochorum 22. cs. nr. 1. p. 365.

58 *Michael Lacko*: Synodus episcoporum ritus byzantini catholicorum ex antiqua Hungaria Vindobonae a. 1773 celebrata. Pontificium Institutum Orientalium Studiorum, Roma, 1975. 7–20.; *Athanasius V. Pekar*: The Bishops of the Eparchy of Mukachevo with historical outlines. Byzantine Seminary Press, Pittsburgh, 1979. 26.

59 RNL–Kmlg Szatmár megye lt., Acta Publico-Politicorum fasc. 48. nr. 288., 1771. Az államnak a hétköznapi nyelvekre mint a kommunikáció és az oktatás eszközüre irányuló figyelméről ld. *Robert J. W. Evans*: Joseph II and Nationality in the Habsburg Lands. In: *Üő*: Austria, Hungary and the Habsburgs i. m. (20. jz.) 136.

60 1792-ben, amikor elkészült a Munkácsi Görögkatolikus Püspökség papságának összeírása, Tományban a lelkész Hariton Lauran volt: *István Bendász–István Koi*: A Munkácsi Görögkatholi-

zösség élén, amikor a Habsburg-uralom alatti Magyarország papsága érezni kezdte, hogy az állam bürokratikus gépezetének alkotórészeivé kívánja őket tenni, egy olyan gépezetnek, amelyet egyre gyakrabban használt különböző erőforrások felmérésére, rájuk vonatkozó adatgyűjtésre. Abban az évben például, amikor Simon pap a nemrégén kapott összeírói feladatának próbált eleget tenni, a Helytartótanács egy másik, kifejezetten a görögkatolikus vallásra vonatkozó statisztikai jellegű tervet tárt a vármegyék elé: az egyházi javak, valamint a papok és tanítók jövedelmének összeírását kívánta elvégeztetni.⁶¹ Még be sem fejeződött az előző konskripció, máris egy újabb körvonalazódott. Amikor 1776-ban az is lezárult, a tományi egyházközségre vonatkozóan újabb adatokat jegyeztek le. Ezek segítségével valamelyest tovább tudjuk árnyalni a képet.

Simon pap egy igen régi fatemplomban misézett.⁶² Pontos koráról nincsen tudomásunk, csupán azt jegyezte fel róla, hogy régi (*antică*). A falubeliek saját költségükön és erőfeszítéseikkel emelték, mindennemű külső segítség nélkül. Magán viselve az idő múlásának jegyeit, javításokra szorult. Emellett túl szűknek is bizonyult a népes közösség számára. Rendelkezett valamennyi megkövetelt ikonnal, két haranggal, két rend papi ruhával, melyek közül az egyik viseltes volt, egy használt kehellyel és egyetlen szertartáskönyvvel, egy evangeliáriummal. A paplak kora miatt nemrégén dőlt össze. Egy újabbat, még üresen állót, éppen akkor építettek. A helyi pap a parókiához tartozó föld jövedelméből és a stólapénzekből élt. Az összeírás alkalmával bevallott éves jövedelme 38,95 rajnai forint volt. Ezzel bevételét tekintve a vármegye görögkatolikus papságának körülbelül a középmezőnyében helyezkedett el. Ha azonban a szomszédos falvak papjaival hasonlítjuk össze javadalmazását, valamivel jobb volt a helyzete. Szerény jövedelmét tekintve Tomány papja a második helyen állt Erdőszáda lelkésze mögött (aki 80,82 forintot kapott, amely jövedelemben azonban beszámított a leányegyház, Mezőaranyos bevétele is).⁶³ Tományban szolgálni tehát nem volt éppen megvetendő lehetőség egy lelkész számára.

Körülbelül ugyanez a helyzet, ha a település lélekszámát vesszük figyelembe. Simon pap 1773-as összeírása a következő összegzéssel zárul: „a férfi rész 251, a

kus Egyházmegye lelkészségeinek 1792. évi katalógusa. Szent Atanáz Görög Katolikus Hittudományi Főiskola, Nyíregyháza, 1994. 83.

61 RNL–KmIg Szatmár megye lt., Acta Publico-Politicorum fasc. 50. nr. 220., 1773.

62 MNL–OL Helytartótanácsi Levéltár, Alapítványi ügyosztály, C 99 Jelzetes könyvek 25890-es tekercs, sz. n. Egy 1734-es egyházi összeírás (mely az első volt azok közül, amelyeket a 18. században a bécsi udvar elkészítettett), Tományban egy szalmatetős fatemplomot említ: *Ovidiu Ghitta*: Un izvor necunoscut despre Biserica greco-catolică din comitatul Satu Mare la 1734. In: *Studii istorice*. Omagiu profesorului Camil Mureșanu. Presa Universitară Cluj, Cluj-Napoca, 1998. 179. 1741-ben a tományi fatemplomban Vasile (Basilius) Rus szolgált lelkészként és nem volt egyetlen szertartáskönyve sem. *Véghseő Tamás–Terdik Szilveszter–Simon Katalin*: Források a magyarországi görögkatolikus parókiák történetéhez. Az egeri egyházmegye területén szolgáló görögkatolikus papok 1741. évi javadalom-összeírása. Szent Atanáz Görög Katolikus Hittudományi Főiskola, Nyíregyháza, 2014. 421.

63 MNL–OL C 99 25890-es tekercs, sz. n.

női 228”,⁶⁴ 479 személy összesen.⁶⁵ Rajtuk kívül volt még néhány kéregető. „Összeírtam még, hogy hat koldus van a faluban, akik más falvakban is felbukkannak. Azok közül is, akiket összeírtam, a koldusok közé sorolhattam volna többeket, hiszen nem sok haszna van belőlük sem az uraknak, sem a papoknak, csupán a füstök számát gyarapítják a faluban”⁶⁶ – jelenti ki szárazon a pap, bizonyítva, hogy mennyire viszonylagos volt a marginalitás és a normalitás közötti határ. Csupán Erdőszádának volt több lakosa: 698, akik közül 656 román, 26 „pápista” és 16 cigány. Ez utóbbiakról Samuilă pap, az „unitusok parókusa” szükségesnek tartotta megjegyezni: azt mondják róluk, hogy „kálvinisták, de mi azt nem tudjuk, hogy milyen nyelvűek és vallásúak, mivel ahány faluban laknak, annyiféle hitet vallanak”.⁶⁷ Ebből a szempontból Tományt közvetlenül Farkasaszó követte, ahol miután Niculae pap kivonta az év közben elhunytak számát, 313 „férfi, nő, fiú, lány és gyermek” (bărbați, muieri, feciori, fete și prunci) maradt, mindannyian románok (rumâni). Ennek a lélekszámnak a megállapításakor „az unitus görögök parókusa” nem vette figyelembe saját héttagú családját, a 13 szolgát és a cigányokat (egy kálvinista „vasas” és egy katolikus „rezes” mestert az övéikkel, összesen további 13 személlyel, „földbe ástott házaikkal” [casăle lor săpate în pământu]), de azért feljegyezte őket.⁶⁸ Oláhtótfalura és Oláhújfalura vonatkozóan csupán az 1774. január 28-án keltezett, vármegyei hatóságok által kiállított irat⁶⁹ tartalmaz adatokat, ezek szerint ott 277, illetve 193 görögkatolikus élt. Rajtuk kívül letelepedett Oláhtótfaluban 7 kálvinista, Oláhújfaluban pedig 13 római katolikus cigány, akik sátrakban laktak. Az utóbbi faluban lakott egy spanyol katolikus is (*catholicus vir Hispanus*), egy olyan színfolt, ami azt bizonyítja, hogy az akkori Európában nem voltak áthidalhatatlan távolságok. A legkisebb Tomány szomszédságában lévő falu Mezőaranyos volt, ahol 132-en laktak, „akik az erdőszádai parókus gondozása alá tartoztak”.⁷⁰

A térség papjai által készített konszkripciók tehát képet nyújtanak az ott élő lakosokról. Mindenekelőtt kimutatják a felekezeti többség, és ahol van, a kisebbség méreteit. Másik közös jellemzőjük, hogy bemutatják a lakosok nemek szerinti megoszlását. Ez azonban nem két, hanem négy kategóriát eredményezett, mert az iratokban – a tományi Simon pap által készítettet kivéve – mindkét nembeli személyeket koruk szerint alcsoportokba is beosztották: a 16 évet betöltöttekébe⁷¹ és azokéba, akik még nem érték el ezt a kort. Emellett valamennyi összeírás tartalmaz

64 „parte bărbătească am aflat 251, iară femeiască 228”.

65 RNL–KmIg Szatmár megye lt., Acta Publico-Politicorum fasc. 50. nr. 389., 1773, fol. 23r.

66 „Colduși cîți avem în sat încă i-am scris, că avem șesă, cari să țin și pe alte sate, pe unde să pot. Încă și din cîți am scris la rînd, încă pe bugăți i-aș fi putut pune între colduși, că nici-s de multă haznă la domni, nici la popi, ce numai cît fac fum în sat”.

67 „că-s calvini, iară noi nu știm ce limbă sîntu și ce credință țin, pentru că în cîte sate șed, atîte credință țin”. Uo. fol. 9v–10r.

68 Uo. fol. 7r–v.

69 Uo. fasc. 50. nr. 389., 1773, fol. 5r.

70 „carii sîntu suptu mîna parohușului din Ardușat”. Uo. fol. 18r.

71 Nem világos, hogy miként jelölték ki a 16 éves korhatárt, amikor az 1768-ban és 1772-ben a főispánoknak küldött úrlapokon e helyen 15 év szerepelt.

adatokat a helybeli lelképásztorról és családjáról. Ugyanakkor egyértelműen külön kezelik az állandó lakhellyel rendelkezőket és az ideiglenesen ott-tartózkodókat.

Az összeírások közös jellemzőiből nyilvánvalóan következik, hogy eljárásuk során a papok a vármegyei közigazgatás által rendelkezésükre bocsátott kérdőívek rovatait használták. Hozzájárultak tehát ahhoz, hogy a kormányzat megfelelő információk alapján jobban megismerhesse a lakosság összetételét. Statisztikailag Erdőszáda és Farkasaszo lakossága adta a „megtelepedett nem nemes” népesség (és a marginalizálódott csoportok) nagy részét, a megkívánt rend: vallás, nem és kor szerinti megoszlásban feltüntetve. A térség hat települése közül Tomány és Mezőaranyos felekezeti szempontból egynemű volt. Az unitusok uralták a többi falut is, arányuk 97% volt Oláhtótfalun, 95% Farkasaszon, 93% Erdőszádán és Oláhújfalun. Mindezek alátámasztották az 1772-es jelentés e települések felekezeti összetételére vonatkozó kijelentéseit. Általánosan megállapítható, hogy a férfiak száma nagyobb volt, mint a nőké.⁷² Tomány már említett példáján kívül megemlíthetjük Farkasaszo (96 férfi, 89 nő), Erdőszáda (259 férfi, 150 nő!), Oláhtótfalu (84:75) és Oláhújfalun (66:59) esetét. A kivételt Mezőaranyos képezi 30 férfi és 35 női lakossal. E helyzet lehetséges magyarázata a nagyobb női halandóság. Ezt a feltételezést támasztja alá, hogy 1773-ban az erdőszádai pap 11 nőt temetett és csak 4 férfit, a farkasaszoit pedig 7 nőt és 3 férfit. Mezőaranyoson azonban abban az évben 5 férfi és 4 nő hunyt el. Megjegyzésre érdemes a települések 16 év alatti lakosainak számaránya is. Tományban ugyan hiányoznak az erre vonatkozó adatok, de a többi öt faluban sokat mondóan nagy a részaránya a „gyermeknek” és „lánykáknak”. Mindez egy fiatal népességre utal: 50% Mezőaranyoson, 44% Oláhtótfalván és Farkasaszon, 39% Oláhújfalun és 35% Erdőszádán. Ezek az arányok nagyjából azonosak voltak egész Magyarország területén, hiszen az 1777-es adatok alapján a fiatalok részaránya 41,8%-ot tett ki.⁷³ Mindezek a korabeli demográfiai helyzet jellemzői voltak, amit a magas születésszám és a várható alacsony életkor magyaráz.⁷⁴

A lelkészek ugyanakkor bebizonyították, hogy szem előtt tartották a kizárólag számukra készített úrlapok legfontosabb elvárásait. Mindegyikük jelentésében megtalálhatók a népességmozgásokra utaló, lélekszám-növekedéssel és -csökkenéssel kapcsolatos adatok. Feljegyezték, hányat kereszteltek és hányat temettek az illető évben. Ebből kiderül, hogy a négy településből (ahol erre vonatkozó adatokat találunk) háromban ez az arány negatív volt, többen haltak meg, mint ahányan születtek. Tományban az arány 15:8, Mezőaranyoson 9:7, Farkasaszon pedig 22:12. Csupán Erdőszáda mezővárosában volt pozitív a mérleg: 22 keresztelést és 15 temetést jegyeztek fel. Simon pap ismét kivételt képez. Újból fukarnak bizonyul a részletekkel. Nem tünteti fel a személyek nemét. Ez nem magyarázható azzal,

72 A helyzet természetesen nem volt egyedi. A néhány évvel később, II. József idejében elkészített nagy összeírás alapján becsült érték szerint a magyarországi vármegyékben 1000 férfira 966 nő jutott. *Dickson, P.*: i. m. (11. jz.) 54.

73 Uo. 53.: 32. jz.

74 *Kamen, H.*: *European Society 1500–1700*. Routledge, London–New York, 1998. 25–27.; *Massimo Livi Bacci*: *Populația în istoria Europei*. Polirom, Iași, 2003. 109–148.

hogy nem ismerte a rendeletet. Nagyon jól kellett tudnia, hogy mit vártak el tőle, hiszen eleget tett a központi hatóságoknak a különleges halálesetekre (melyek például utazás közben vagy halálbüntetés következtében következtek be) vonatkozó előírásainak: „itt jártában nem halt meg senki, s fel sem akasztottak senkit a mi falunkban”.⁷⁵ Feljegyzett egy szerencsétlen halálesetet is: „vízbe csupán egy gyerek fült, kétéves volt”.⁷⁶ Kollégái azonban, akik sokkal hívebben követték a minta előírásait, éppen az ilyen részletekre nem tértek ki. A megkereszteltek között a fiúgyermekek voltak nagyobb számban. A Samoilă parókus által vezetett egyházközségekben Erdőszádán 14 fiú és nyolc lány, Mezőaranyoson négy fiú és három lány nyerte el a keresztséget.⁷⁷ Ez a helyzet azt sugallja, hogy a már említett nagyobb női halandóság mellett egyszerűen több fiú született. Ami az 1773-as év házasságkötéseit illeti, számuk egyáltalán nem nevezhető magasnak: négy Erdőszádán, kettő Mezőaranyoson, öt Farkasaszon és egyetlenegy sem Tományban.

Az összeírások fényt derítenek a központi hatóságok által megjelölt iránytól (melyet a vármegyékbe küldött előírások és úrlapok útján próbáltak érvényre juttatni) való jelentős eltérésre is. Mind a krasznaközi járás tisztségviselői, mind Erdőszáda és Farkasaszo lelkészei túlléptek azokon a szabályokon, amelyek nem engedtek teret a nem nemesek kategóriájába tartozó különböző népcsoportok számbavételének. Mindkét fél feltérképezi a valóságnak e területét, annak ellenére, hogy az nem szerepelt a hatóságok által kidolgozott táblázatok rovatai között. Ahogyan arra már utaltam, bizonyos településeken említenek *Syngari* (így fordulnak elő a latin iratokban) vagy cigány (a román nyelvű iratokban) családokat. Jelenlétükre minden alkalommal az összeírás végén térnek ki, ott, ahol a *conscriptio animarum* modelljének megfelelően a „alávetett helyzetűeknek” kellett volna előfordulniuk. Nem nevezik meg őket egyszerűen egy, az összeírás szakkifejezései közül származó terminus tehnicusszal (szolgák, idegenek, változó lakhelyűek) és nem is könyvelik el őket úgy, mint a többségtől vallásukban különböző keresztényeket. Mindkét fél különálló, önálló elnevezéssel bíró entitásként kezelte őket. E közös jellemző újabb bizonyítékot jelent arra, hogy Szatmár megyében létezett egy helyi szinten átdolgozott összeírás minta, mely rászorította a papságot arra, hogy vegye figyelembe a világi közigazgatásnak szánt úrlapok rovatait. A világiak és az egyháziak által készített jelentések között mégis jelentős különbséget észlelhetünk, ha azt vizsgáljuk, milyen kontextusba helyezik a cigányokat. Mindamellett, hogy használják a nép megnevezését, a járásbeli hatóságok által Oláhtótfalu, Oláhújfalú és Erdőszáda településekre vonatkozó statisztikákból az derül ki, hogy inkább társadalmi szempontból elkülönülő kategóriaként tekintenek rájuk. Egy adott helység többi lakóját az állandó lakosok valamely felekezethez tartozó tömegeként ábrázolják, anélkül hogy etnikumukra bármilyen módon kitérnének. A cigányok mintegy a közösségbe tartozók ellentétéként jelennek meg.

75 „în drum n-au murit nime sau să-l fie spînzurat pe cineva din satul nost nu s-au întîmplat”.

76 „s-a înnecat în apă numai un prunc [...], de doi ai au fost”.

77 Csak onnan származnak ilyen adataink. A farkasaszoói lelkész az elhunyt felnőtteknek csupán a nemek szerinti megoszlását tüntette fel.

Erdőszáda és Farkasaszó papjai etnikailag is megnevezték a többséget. Hangsúlyozták, hogy „valamennyi román összeírásáról” (*conșcriptie tuturor rumânilor*), „a románok asszonyairól és leányairól” (*femeile și fătuțele rumânilor*), a „románok gyermekeiről” (*pruncii rumânilor*) van szó. Úgy érzik, hogy hangsúlyozniuk kell e jellemzőt, hogy az alapközösség leírása teljes legyen. Nem csupán a másságot jegyzik meg, sajátos megnevezésüket használva, hanem a település legnépesebb közösségét is feltüntetik. Egyazon identitásfajtaról van szó mind a társadalom peremén lévők, mind a többség esetében. „Cigányok”-ként és „románok”-ként külön szerepelnek az összeírásokban, mivel nem csupán társadalmi helyzetük és vallásuk különböztette meg őket egymástól, hanem nyelvi-kulturális arcélük is. A lelkészeknek, akik mintegy „belülről” szemlélték az emberek helyzetét és a közöttük lévő kapcsolatokat, valószínűleg természetesnek tűnt, hogy ekképpen járjanak el. Még akkor is, ha ez a hivatalos statisztikai előírások szóhasználatától való eltérést jelentette. A szatmári összeírás szervezői által bevezetett terminológiai újítás által ösztönözve hangsúlyozni kívánták, hogy azokban a helységekben egymástól elkülönülő csoportok éltek együtt. Azt is meg kell jegyeznünk, hogy jelentéseik megszerkesztésekor a papok közösségük nyelvét használták. Azaz az önazonosságnak egy másik lényeges tényezőjével állunk szemben. Ahol románul beszélnek, ott románok élnek, mintha ezt sugallnák a sorok között az összeíró lelképásztorok. Olyan részletre világítottak így rá, amelyre az 1772-es összeírás – mely valamennyi magyarországi település neve mellett feltüntette az ott többség által beszélt nyelvet – nem tért ki. Nyelv és nép szorosan összefüggtek, egy olyan pillanatban, amikor a valóság e két aspektusának a hatalom különböző szintjein egyre több figyelmet szenteltek.⁷⁸

Simon pap számára azonban mindez jóval egyszerűbb volt. Abból, amit lejegyzett, kiderül, hogy Tomány felekezeti és etnikai szempontból is homogén falu volt. Annyira homogén, hogy a lelkész számára magától értetődőnek tűnt, hogy ne is térjen ki ezekre a jellemzőkre. Úgy vélhette, hogy e kérdések már tisztázódtak. Ismét szűkmarkúnak tűnik, amikor olyan adatokat kellene szolgáltatnia, melyek közlésével társai nem fukarkodtak. Újból bebizonyítja azonban, hogy nem voltak számára ismeretlenek az összeírás instrukciói. A megkerültek helyett egy ott csak javaslatként előfordult kérdésre ad aprólékos választ. A szó valódi értelmében vett táblázat készíti. Ennek vízszintes oszlopaiba bevezette a helybeli „gazdák” család- és keresztnévét, csakúgy, mint feleségüket. A többiek által megkerült alapelv számára rendezőelvvé vált.

Az irat 80 sorában 43 családnévvel találkozunk. A jegyzékben többször előforduló családnevek: a Bușecan és Fírte (7), Rus (6), Giurge (5), Leșe (4), Marcăș, Fănățan, Chiș és Petrușca (3), Sas, Berințan és Trifan (2). Hat közülük

78 A hatóságoknak az Erdélyi Fejedelemség településeinek etnikai összetétele iránt, például az 1750-es nagy fiskális összeírás alkalmával megmutatkozó érdeklődésére vonatkozóan ld. *Ladislau Gyémánt: Etnic și social în habitatul transilvănean în lumina a două tabele centralizatoare inedite ale conșcriptiei fiscale din anul 1750*. In: *Om și societate. Studii de istoria populației României (secolele XVII–XXI)*. IX. Coord. Sorina Paula Bolovan–Ioan Bolovan–Corneliu Pădurean. Presa Universitară Clujeană, Cluj-Napoca, 2007. 18–21.

– Fırte, Bușecan, Leșe, Chiș, Marcăș és Sas, de a magányos Grigor és Drenchi (Drentye-ként írva) is – ugyancsak szerepel az 1715-ös országos összeírásban,⁷⁹ négy további, azóta eltűnt mellett.⁸⁰ Még akkor is, ha feltételezzük, hogy a század elején néhány családfő véletlenül elkerülte az összeírók figyelmét, a különbség az 1773-as adatokhoz képest jelentős. Nyilvánvaló, hogy a két felmérés közötti időben a lakosság lélekszáma jelentősen megnövekedett. A gyarapodást természetesen magyarázhatjuk betelepülésekkel is. A néhány családnévben fellelhető *-an (-i)* képző erre a jelenségre enged következtetni, hiszen azoknak a helységeknek a nevére utal, ahonnan viselőik elszármaztak.⁸¹ Az említett Bușecan (a Bușag/Busag/Buság-ból, melyet 1715-ben Busakan-nak írtak és az e nevet viselők az „idegenek” rovatba kerültek) mellett Simon pap összeírásában előfordul a Berințan (Berința/Berencé-ről), Fărcășan (Fărcașa/Farkasaszó-ról), Culcean (Culciu Mic vagy Mare/Kis- vagy Nagykolcs-ról), Buciuman (Buciumi/Törökfaluról), Fănățan (Fânațe/Fonác-ról), Strînban (Strîmba/Horgaspataká-ról) vezetéknev is. Idesorolható a Morășan (Marosi) családnév is, mely nem egy adott településre, hanem egy tájegységre utal. A helységben letelepedett idegenekre utalnak a vezetéknevvé változott etnikum-elnevezések, miként a Rus (orosz) vagy Sas (szász). Ebben az esetben azonban figyelembe kell venni azt a lehetőséget is, hogy ezek nem az illető vagy felmenői etnikai hovatartozására utalnak, hanem egyszerűen ragadványnévvel van dolgunk.⁸²

Az iratban előforduló többi családnévből már nem vonhatók le hasonló, a népességyarapodás külső forrásaira utaló következtetések. Ez azonban nem jelenti, hogy kizárólagosan a hagyományos közösséget meghatározó belső fejlődéssel magyarázható lenne a folyamat. Például a Gîta név feltehetően Erdőszádáról származik, ahol az 1715-ös összeírás említi.⁸³ A Havrințe például sajátos hangzása alapján rutén eredetre utal.⁸⁴ Keletkezési módjuk szerint a pap által feljegyzett családnevek nagy részét négy csoportba oszthatjuk: ragadványnevek, amelyek fizikai tulajdonságokra vagy magatartásbeli jellemzőkre utalnak (Chiș, Hodorog, Ursu, Bobuț, Buț, Fırte, Berche, Pură, Mîndru, Buie, Drenchi), foglalkozásokból származó nevek (Lădariu, Fusar, Pușcaș, Pop), az apa nevéből eredő vezetéknevek, raggal vagy anélkül (Trifan, Petrușcă, Grigor, Dan, Chirilă, Macsin, Marcăș, Pașcu, Giurge, Dumă, Lica, Leșe), vagy helynevek (Laz). A hivatalos vezetéknevek használatát kétségtelenül Tományban is, akárcsak a többi falusi településen, azért vezették be, hogy a közigazgatás meg tudja különböztetni adófizetőit, amikor meg

79 Az 1715. évi országos összeírás. DVD-ROM. Arcanum, Bp., 2004. fol. 119.

80 Lazar, Mersa, Capra és Botoș.

81 *Nicolae A. Constantinescu*: Dicționar onomastic românesc. Editura Academiei, București, 1963. XXXVII., LIII.; *Alexandru Graur*: Nume de persoane. Editura Științifică, București, 1965. 93.; *Iorgu Jordan*: Dicționar al numelor de familie românești. Editura Științifică și Enciclopedică, București, 1983. 11.

82 *Constantinescu, N.*: Dicționar onomastic i. m. (81. jz.) XLVII.

83 Az 1715. évi országos összeírás i. m. (79. jz.) fol. 118. (Gitta-nak írva).

84 *Constantinescu, N.*: Dicționar onomastic i. m. (81. jz.) 63.

kellett adniuk a kincstárnak járandóságukat.⁸⁵ Egy olyan államnak, amelyik minél pontosabban akarta felmérni a rendelkezésére álló erőforrásokat, érdeke volt, hogy rendet teremtsen ezen a téren is, hogy begyűjthesse adóit.

Ami a tományi családfők és feleségeik keresztnéveit illeti, szinte valamennyi a keresztény névvilágból ered. Látszik, hogy az egyház ellenőrzése alatt tartotta ezt a területet. Az előforduló összesen 35 férfi keresztnévből (az alapnévből származókat is külön számolva) 33, azaz 94% a szentek nevéből származik: Ion/Onu/Ianacău [!], Grigorie, Petre, Pavăl, Vaselie/Văsălie, Dumitru, Gavrilă, Gheorghie, Toader, Matheiu, Marcu, Andreiu, Toma, Filip, Lazar, Antonie, Miron, Nechita, Ariton (Hariton-ból), Simion/Şimon, Samoil, Irimie, Ştefan, Timofie/Tomoşteiu (Timotei-ból), Alecza (Alexie-ből), Pinte (Pantelimon-ból), Dănilă (a Daniel-ből, becézve), Vîrtoc (Vartolomeu-ból). A leggyakrabban használták a Toader (9 esetben), Vaselie/Văsălie (8), Ion/Onu (7), Toma, Alecza, Ştefan és Timofie (3). Népszerű volt akkoriban a Lup/Lupu, mely beilleszthető az említett csoportba is,⁸⁶ de a gyermekeknek adott nem keresztény eredetű, megrontás elleni állatnevek közé is besorolható.⁸⁷ Mivel a keresztény eredetű személynevek aránya ennyire túlnyomó Tományban, feltételezhető az is, hogy legalábbis a pap a vértanú szentre gondolt a keresztelekor. Valószínűbb azonban, hogy a név másik jelentése nyomott többet a latban, ha hagyományára és elterjedtségére gondolunk, például Fogarasban, azokból az időkből is, amikor a keresztény eredetű nevek még kisebbségben voltak.⁸⁸ Mi több, Simon lelkész összeírásában szerepel egy másik világi eredetű személynév is: az Ursu.

A falubeli névadásban volt ennek női megfelelője is: az Ursă. Ez az egyetlen ilyen jellegű ott feljegyzett személynév. A többi 25 a szentekéből származó keresztnév: Luchiană (Lucia-ból), Ana/Anuță, Docă (Evdochia-ból), Mărie/Mărica/Măriuță, Ileana (Elena-ból), Todoră (Teodora-ból), Irincă (Irina-ból), Vărvă (Varvara-ból), Floare, Pătcă és Părască (Parascheva-ból), Anisie, Palaghie (Pelaghia-ból), Naste (Anastasia-ból), Tudosie (Teodosia-ból), Gafie (Agapia-ból), Afimie (Eufimia-ból), Ioană/Iană/Ionă (Ioan-ból), Porfiră (Porfirie-ből) és Simina (Simeon-ból). Ehhez adódik a Nede, szintén keresztény eredetű név, a Nedelea rövidített formája, mely a vasárnap szláv elnevezéséből származik.⁸⁹ Ezek közül a leggyakrabban használták a férfi Ioan női megfelelője és változatai (18), a Maria és változatai (14), az Ana és változatai (6), valamint a Parascheva/Piroska (5) és változatai voltak. Mind a férfiak, mind a nők esetében a nevek elsöprő többsége ke-

85 Erre vonatkozóan ld. *David Prodan*: Teoria imigrației românilor din Principatele Române în Transilvania în veacul al XVIII-lea. Studiu critic. Cluj, 1944. 33–35.; *Stelian Brezeanu*: Moşnenii din Bezdead-Dâmbovița (1620–1820). Meronia, Bucureşti, 2008. 108–109.

86 „Lup vértanú szent” („Sfântul Mucenic Lup”) augusztus 23-án szerepelt az ortodox szentek nap-tárában. *Catavasier*. Blaj, 1777. 434.

87 Jellemzően, Nicolae A. Constantinescu e nevet szótára mindkét nagy kategóriájába besorolta, egyházi és világi névként is feltüntette.

88 *David Prodan*: Boieri și vecini în Țara Făgăraşului în sec. XVI–XVII. In: *Uő*: Din istoria Transilvaniei. Studii și evocări. Editura Enciclopedică, Bucureşti, 1991. 49–66.

89 *Constantinescu, N.*: Dicționar onomastic i. m. (81. jz.) 116.

resztény eredetű. Csupán egy-két „babonás” név bukkan fel, melyet kevesen viseltek a név szerint összeírtak között. Egyetlen sincs azonban a régebben nagyszámú, szláv eredetű, világi jellegű nevekből.

A fentebbi összefüggéseket, tartalmi elemeket azért kívántam kiemelni, hogy rámutathassak a Simon tományi lelkész által 1773-ban írt forrás értékére. Lelkiismeretesen eleget tett a megbízatásának, de feladatát egyéni módon végezte el. Megvolt a maga elképzelése arról, hogy hogyan kell kinéznie az eredménynek, és csupán azokra az aspektusokra helyezte a hangsúlyt, amelyeket fontosaknak tartott. Ragaszkodott ahhoz, hogy emberibbé tegye a jelentését, megtöltve neveikkel, nem csupán számokkal. Vele összehasonlítva az erdőszádai és a farkasaszi papok (akiknél ugyan szintén fellelhetők az egyéni gondolkodásmód jelei) konformistáknak tekinthetők, olyanoknak, akik egyszerűen csak végrehajtották az előírt utasításokat. És éppen ilyen magatartást várt el az összeírás megrendelője. Egy ilyen eljárás a hivatalos űrlapok rovataiba való tökéletes beilleszkedést feltételezte, nem pedig a szabványtól való eltérést. Csupán ez vezethetett végül egy egységes képhez, egy meggyőző statisztikai eredményhez. Olyan kilengésekkel, mint amit a tományi románok papja megengedett magának, a felmérés csak töredékes, részleges lehetett volna. Még akkor is, ha a terv támogatói között tartották számon, magatartásánál fogva Simon pap nem olyan volt, mint amilyenre a hatóságok vágytak. Az ő céljába tartozóktól a hangsúlyt egyre inkább a központosításra helyező állam fegyelmet és a bürokratikus előírások minél pontosabb végrehajtását kívánta meg. Lassan-lassan és botladozva ugyan, de a magyarországi görögkatolikus papság megbarátkozott egy új típusú közigazgatási kultúrával, mely előnyben részesítette az írásbeli kommunikációt és az információk gyűjtésének, rendszerezésének és továbbításának intézményesített módját.

(Fordította: Jakó Klára)

OVIDIU GHITTA

THE LESSONS OF AN EXTRAORDINARY CONSCRIPTION. THE CENSUS RECORD OF ŞIMON, GREEK-CATHOLIC PRIEST OF TOMÁNY, FROM 1773

This study focuses on a census record written in the Romanian language in 1773 by Şimon, a Greek-Catholic priest from the village of Tomány/Tămaia (Szatmár County). Before analysing the information in the document, the study presents the steps taken by the government of Habsburg Hungary in order to set into motion the bureaucratic mechanism underlying the census of the “non-noble” population in the kingdom. The analysis highlights the pressure exerted from 1768 on by the central authorities over the counties, those administrative units in which the census was to be carried out. Once triggered, the process of gathering information and placing it in standardized forms fell upon the shoulders of the local authorities (secular and ecclesiastical). The census record compiled by the priest Şimon – constantly compared in the article with the census records

drawn up by the parish priests from the neighbouring villages – contains information about certain demographic aspects (the number of the inhabitants, their distribution by sex, the number of those baptized, married and deceased throughout the year, the existing social categories). However, what distinguishes this from other census records compiled by the Romanian priests in the area is the fact that both the names and the surnames of family heads and their wives are registered here. This document lends itself thus to a detailed analysis of the proper names used in the village. Having become, willy-nilly, part of the mechanism for the collection of the data required by the court in Vienna, this Greek-Catholic priest indulged in small exceptions from the rules of this vast statistical undertaking. His document exceeds therefore the canonical boundaries, providing a comprehensive picture about the community he shepherded.

CONTENTS

STUDIES

Péter Erdő: The Canonization Process of Saint Elisabeth and Contemporary Canon Law	1
László Szabolcs Gulyás: The Customary Law of Real Estate Trade in Market Towns in the 14th to 16th Centuries. The Case of Zemplén County and its Region	23
Tamás Goreczky: Pan-Slavism in Russia in the 1880s in the Reports of István Burián, Austro-Hungarian Consul General in Moscow	63
Gusztáv D. Kecskés: The Swiss Reception of Hungarian Refugees in 1956	85

WORKSHOP

David Papajik: Solving the Problem of Establishing the Cause of Death of Hungarian and Czech King Ladislav V	115
Ovidiu Ghitta: The Lessons of an Extraordinary Conscription. The Census Record of Şimon, Greek-Catholic Priest of Tomány, from 1773	127
József Pap: The Voters of Eger in the Middle of the 19th Century	149
Tibor Dömötörfi: German Ethnic and Racial Politics in Hungary during World War II	165

E számunk szerzői

DÖMÖTÖRFI TIBOR PhD, tud. főmunkatárs (MTA BTK TTI) • ERDŐ PÉTER, az MTA rendes tagja, bíboros, prímás, esztergom-budapesti érsek • OVIDIU GHITTA PhD, egy. tanár (Babeş–Bolyai Tudományegyetem, Kolozsvár) • GORECZKY TAMÁS PhD, történész • GULYÁS LÁSZLÓ SZABOLCS PhD, főiskolai adjunktus (Nyíregyházi Egyetem) • KECSKÉS D. GUSZTÁV PhD, tud. főmunkatárs (MTA BTK TTI) • PAP JÓZSEF PhD, főiskolai tanár (Eszterházy Károly Főiskola) • DAVID PAPAJÍK PhD, egy. tanár (Palacký Egyetem, Olomouc)

MTA BTK TTI = Magyar Tudományos Akadémia Bölcsészettudományi Kutatóközpont
Történettudományi Intézete

Folyóiratunk közlési szabályzata a www.tti.btk.mta.hu honlapon olvasható